CHO‘LPON SHE’RIYATIDA SO‘Z VA OHANG SIMFONIYASI: LINGVOPOETIK VA RAMZIY QATLAMLAR TAHLILI

Ikromova Muxlisa Asatillo qizi

Navoiy viloyati Karmana tumani 6-sonli umumiy o‘rta maktab o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy tezisda XX asr o‘zbek jadid adabiyotining yetakchi namoyandasi Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon lirikasi lingvopoetik aspektda kompleks tadqiq etilgan. Shoirning “Xalq”, “Binafsha”, “Go‘zal”, “Suygan choqlarda” va “Ko‘klam chog‘i” kabi beshta sara she’ri misolida tilning leksik-semantik, morfologik, sintaktik va stilistik sathlari o‘zaro integratsiyada tahlil qilinib, lisoniy birliklarning badiiy-estetik vazifalari hamda shoirning individual-uslubiy mahorati yoritilgan. Tadqiqotda poetik matndagi so‘z shakllari, sintaktik birliklar hamda fonetik vositalarning g‘oyaviy-estetik va dramatik vazifasi atroflicha asoslangan.

Kalit so‘zlar: lingvopoetika, konnotatsiya, individual uslub, leksik takror, sintaktik parallelizm, anafora, majoziylik, Cho‘lpon lirikasi, badiiy matn tahlili.

Аннотация. В данном научном тезисе комплексно исследуется лирика выдающегося представителя узбекской литературы Джадидизма XX века Абдулхамида Сулаймон угли Чулпана в лингвопоэтическом аспекте. На примере пяти избранных стихотворений поэта («Xalq», «Binafsha», «Go‘zal», «Suygan choqlarda» и «Ko‘klam chog‘i») в взаимной интеграции анализируются лексико-семантический, морфологический, синтаксический и стилистический уровни языка. Раскрываются художественно-эстетические функции языковых единиц и индивидуально-стилистическое мастерство автора. В исследовании всесторонне обоснована идеологическая и эстетическая роль словоформ, синтаксических фигур и фонетических средств в поэтическом тексте.

Ключевые слова: лингвопоэтика, коннотация, индивидуальный стиль, лексический повтор, синтаксический параллелизм, анафора, символизм, лирика Чулпана, анализ художественного текста.

Abstract. This scientific thesis explores the linguistic and poetic nature of the prominent representative of 20th-century Uzbek Jadid literature, Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon’s poetry within the framework of linguopoetics. Based on five selected poems ("Xalq", "Binafsha", "Go‘zal", "Suygan choqlarda", and "Ko‘klam chog‘i"), the lexical-semantic, morphological, syntactic, and stylistic levels of language are analyzed in mutual integration. The study highlights the aesthetic functions of linguistic units, symbolism, syntactic structures, and the role of individual style in expressing the inner psychological world and socio-political views of the lyrical hero.

Keywords: linguopoetics, connotation, individual style, lexical repetition, syntactic parallelism, anaphora, symbolism, Cho‘lpon’s lyrics, literary text analysis.

Badiiy matnni lingvopoetik yo‘nalishda tadqiq etish til birliklarining shunchaki informativ va kommunikativ emas, balki yuksak estetik, emotsional hamda ekspressiv imkoniyatlarini ochib beradi. XX asr boshlarida shakllangan o‘zbek jadid adabiyoti tilining estetik vositalarini boyitishda Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning o‘rni beqiyosdir. Cho‘lpon o‘zbek she’riyatiga yangicha lisoniy nafosat, erkin va tabiiy ohang hamda chuqur ramzlar tizimini olib kirdi.

Shoirning “Xalq”, “Binafsha”, “Go‘zal”, “Suygan choqlarda” va “Ko‘klam chog‘i” asarlari lisoniy qurilishining takrorlanmasligi, ma’no qatlamlarining ko‘p qirraligi va poetik sintaksisining mukammalligi bilan lingvopoetik tahlil uchun muhim manba hisoblanadi. Maqolaning maqsadi Cho‘lpon lirikasi misolida lisoniy birliklarning estetik vazifalarini va shoir uslubining xususiyatlarini lingvopoetik aspektda kompleks yoritishdan iborat.

Leksik-semantik sath va kontekstual ma’no ko’chishi. Cho‘lpon she’rlarida leksemalar shunchaki nominativ (lug‘aviy) ma’nosida kelmay, kuchli majoziy va ijtimoiy-siyosiy konnotatsiya (qo‘shimcha ma’no) kasb etadi. Buni tahlil etilgan matnlar misolida uchta asosiy guruhga ajratish mumkin:

Ijtimoiy-siyosiy va ekspressiv leksika: “Xalq” she’rida *kuch, isyon, olov, o‘ch, saltanat, toj, taxt* kabi so‘zlar milliy uyg‘onish va ozodlik harakatining emotsional-ekspressiv pafosini yuzaga keltirgan. Bu o‘rinda leksemalar to‘g‘ri ma’nosidan tashqari, milliy g‘urur va davlatachilik timsoli sifatida konnotativ semantika kasb etadi.

Majoziy va ramziy leksika: “Binafsha” she’rida tabiat unsurlari sotsial reallikka ko‘chiriladi. *Binafsha* — erkidan va huquqidan mahrum etilgan millat, *“ko‘chada aqchaga sotilgan”* birikmasi esa mustamlakachilik kishanlaridagi turg‘unlik va xo‘rlik ramzidir.

Estetik-falsafiy va lirik leksika: “Go‘zal”, “Suygan choqlarda” va “Ko‘klam chog‘i” she’rlarida an’anaviy poetik leksika yangicha individual ma’no oladi. “Suygan choqlarda” asarida *oltin qafas, alamzada bulbul, nashtar* so‘zlari ishqiy kechinma zamiridagi ijtimoiy-siyosiy armonni yuzaga chiqarsa, “Ko‘klam chog‘i”da *qorong‘u uzun qish* (zulm va turg‘unlik davri), *ko‘klam chog‘i* (hurriyat va yangilanish), *tanburimning tili yo‘q* (so‘z va matbuot erkinligining cheklangani) kabi birikmalar leksik sathda ramziylikni yuqori bosqichga ko‘targan.

Morfologik vositalarning badiiy-estetik dinamikasi. Morfologik sathda so‘z turkumlari va ularning grammatik shakllari harakat va emotsional holatni ta’minlashga yo‘naltirilgan:

Morfologik kategoriya	Matndagi lisoniy ko‘rinishi	Badiiy-estetik va dramatik vazifasi
Sifat va darajalanish	*bizdan-da go‘zaldir, oydan-da go‘zaldir*	Absolyut estetik idealni va erishib bo‘lmas go‘zallikni ifodalaydi
Kuchaytirma sifatlar	*ko‘m-ko‘k maysa, yumshoq qiz*	Tabiat jo‘shqinligini lirik qahramon tushkunligiga antiteza qiladi.
Fe’l zamonlari (O‘tgan zamon)	*o‘qidim, to‘qidim, so‘zladim*	Lirik "men"ning o‘tmish ruhiy tajribasi va kechinmalarini anglatadi.
Fe’l mayllari (Shart/Buyruq)	*sho‘lsam, yig‘lardim / o‘ynama!, qaynama!*	Amalga oshmagan armon, ruhiy tugyon va ichki norozilikni ifodalaydi.

Egalik va kelishik zanjiri	*tillarimda, ko‘zlarimda*	*yuragimda,*	Iztirob va aldalishning butun vujudni qamrab olganini ko‘rsatadi.

Poetik sintaksis va sintaktik konstruksiyalar. Sintaktik qurilmalar Cho‘lpon lirikasi musiqiyligini va pafosini ta’minlovchi asosiy mezon hisoblanadi:

Sintaktik parallelizm va Anafora (So‘z boshi takrori): “Xalq” she’ridagi *“Xalq kuchdir, Xalq isyondir...”* tizimi jangovar marsh ruhini bersa, “Ko‘klam chog‘i” she’rining oltinchi bandida bu usul tushkunlik va fojiaviylikni cho‘qqiga olib chiqadi:

Yolg‘iz menmi ko‘klam chog‘i yig‘lagan?

Yolg‘iz menmi har umidda aldangan?

Misra boshlaridagi *“Yolg‘iz menmi...”* anaforasi va sintaktik parallelizm o‘quvchida kuchli ruhiy empatiya hamda ritorik keskinlikni yuzaga keltiradi.

Ritorik so‘roq va Murojaat gaplar: “Binafsha” va “Ko‘klam chog‘i” she’rlari tabiat unsurlariga personifikatsiya (jonlantirish) orqali qilingan murojaatga asoslanadi.

“Ey ko‘klamning ko‘z tortg‘uvchi kelini,

Nima uchun yig‘latasan bir meni? ...”

Ushbu ritorik so‘roq dialogik nutq muhitini yaratib, matnning emotsionalligini oshiradi va o‘quvchi bilan ruhiy muloqot o‘rnatadi.

Stilistik va lingvofiguraviy sath. Shoir uslubida klassik Sharq she’riyati an’analari bilan XX asr boshidagi yangi realistik va simvolistik tamoyillar sintezi namoyon bo‘ladi:

Antiteza (Zidlash): “Ko‘klam chog‘i” she’rida hayotiy va tabiat hodisalari kontrast asosiga qurilgan: tabiatda go‘zal bahor, ko‘m-ko‘k maysa, guldor qiz tasvirlansa-da, lirik qahramon qalbida uzun qish hayoli, ayriliq maloli va yig‘i hukmron. Bu stilistik zidlash tasvir ta’sirchanligini oshiradi.

Metafora va Oksimoron: “Suygan choqlarda” she’ridagi *“istiqbolim qushiga... oltin qafas to‘qidim”* hamda “Ko‘klam chog‘i”dagi *“ko‘kragimni tig‘lagan”* birikmalari shoirning chuqur metaforik va obrazli tafakkur mahsulidir.

Fonostilistika (Aliteratsiya va Assonans): “Ko‘klam chog‘i” she’rining birinchi bandida "q", "k", "m" undoshlarining takrorlanishi (aliteratsiya) hamda "o‘", "a" unlilarining ohangdoshi (assonans) g‘amginlik musiqasini va poetik ohangdorlikni fonetik jihatdan shakllantirgan.

XULOSA. Abdulhamid Cho‘lpon lirik merosini lingvopoetik, xususan, leksik-semantik, morfologik, sintaktik va stilistik sathlar kesimida tadqiq etish quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

Leksik-semantik sathda shoir an’anaviy lirik obrazlar va tabiat hodisalarini ifodalovchi so‘zlarga chuqur ijtimoiy-siyosiy, konnotativ ma’nolar yuklaydi. Cho‘lpon tilidagi leksemalar kontekstual semantikasi bilan millatning ijtimoiy-ruhiy holatini diagnostika qiladi.

Morfologik sath tahlili fe’l formalari, sifat darajalari hamda egalik-kelishik affikslarining lirik qahramon ruhiyatini dinamik bo‘yashda bosh omil ekanini ko‘rsatdi. Grammatik shakllar real voqelik (zulm) va ideal istak (hurriyat) o‘rtasidagi dramatik to‘qnashuvni aks ettiradi.

Sintaktik sathda Cho‘lpon poetik sintaksisning faol vositalari — sintaktik parallelizm, anafora va ritorik so‘roq gaplardan mahorat bilan foydalanadi. Bu vositalar matn ekspressivligini oshirib, emotsional pafosni shakllantiradi.

Stilistik va fonostilistik jihatdan shoir uslubi klassik poetik an’analar va zamonaviy simvolistik yo‘nalishlar sintezidan iborat. Tovushlar uyg‘unligi va keskin antitezalar g‘oyaviy-badiiy mundarijani ochishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Cho‘lponning badiiy til mahorati shundaki, u til elementlarini shunchaki axborot uzatish vositasi emas, balki milliy uyg‘onish va yuksak estetik ideallarni moddiylashtiruvchi qudratli qurol sifatida qo‘llagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Cho‘lpon, Abdulhamid. Asarlar. Uch jildlik. – Toshkent: Sharq, 2016. – T. 1: She’rlar, dramalar, tarjimalar. – 352 b.

2. Quronov, D. Cho‘lpon hayoti va ijodiy merosi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004. – 208 b.

3. Yo‘ldoshev, M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: Fan, 2008. – 168 b.

Karimov, N. Xronikal-hujjatli qissa: Cho‘lpon. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1991. – 224 b.

4.Sharafiddinov, O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1993. – 160 b.

Mamajonov, S. Shoir dunyosi (Cho‘lpon poetikasi xususida). – Toshkent: Fan, 1994. – 144 b.

5.Lapasov, J. Badiiy matn va lisoniy tahlil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 120 b.

Hakimov, M. O‘zbek ilmiy matnining pragmalingvistik tadqiqoti: Filol. fan. dokt. ... diss. – Toshkent, 2001. – 264 b.

6.Yuldashev, M. Mukammal badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 216 b.

7.Turniyozov, B. Poetik sintaksis masalalari. – Samarqand: SamDU nashri, 2010. – 112 b.

8. Qosimov A., Xo‘jayev S. XX asr G‘arb adabiyoti. – Toshkent: Akademnashr, 2011.

9.Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 310 b.

10.Quronov D. Nazariy qaydlar. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 128 b.

11. Quronov D., Sheraliyeva M., Mamajonov Z. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.

12. Mirvaliyev S. O‘zbek romani. – Toshkent: Fan, 1969. – 316 b.

13.Мамажонов С. Наср, давр, қаҳрамон. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983.– 216 б.